

Др Љубиша Б. Васиљевић¹, музејски саветник
Народни музеј Крушевац
Србија

ЧЛАНЦИ ПОСВЕЋЕНИ ИСТРАЖИВАЊИМА НА ПРОСТОРУ НИША ПУБЛИКОВАНИ У ПРВОЈ СЕРИЈИ ЧАСОПИСА АРХЕОЛОШКИ ПРЕГЛЕД

Сажетак: У раду су представљени чланци посвећени археолошким истраживањима локалитета са простора Ниша, публиковани на страницама прве серије часописа *Археолошки преглед*. Реч је о осамнаест чланака, објављених у периоду од 1959. до 1986. године.

Кључне речи: археолошка истраживања, чланци, Ниш, *Археолошки преглед*

Археолошки преглед представља стручни часопис, објављиван као гласило тадашњег Археолошког друштва Југославије. Прва серија је излазила од 1959. до 1990. године. Циљ часописа је био да обједини кратке извештаје о археолошким истраживањима и рекогносцирањима обављеним на простору тадашње државе у једној календарској години. Нова серија часописа, у издању Српског археолошког друштва, излазила је у периоду од 2006. до 2008. године.

У овом тексту представићемо преглед чланака, публикованих у првој серији, чија тематика се бави археолошким ископавањима спроведеним на простору Ниша. Нека од наведених истраживања публикована су само на страницама *Археолошког прегледа*.

Први број *Археолошког прегледа* доноси чланак посвећен току систематских истраживања на локалитету Бубањ код Ниша, где је откривен вишеслојни праисторијски локалитет. Најзначајнији су остаци насеља из периода раног бронзаног доба. Текст се бави истраживањима спроведеним 1957–1958. године, којима је окончана петогодишња кампања ископавања. Будући да је реч о наставку раније започетих истраживања пажња археолога била је усмерена на топографију и стратиграфију локалитета. Посебно значајнији резултати сведоче о правцима

¹ ljubisa05@gmail.com; Ljubiša B. Vasiljević, National Museum Kruševac, Serbia

простирања старчевачког насеља и новооткривених хоризоната културе Бубањ-Хум, највише оличеним у открићима надземних кућа. Истражен је и западни рт Бубња где није потврђено постојање претпостављеног праисторијског утврђења. Откривени археолошки материјал на поменутом рту припада разним фазама Бубањ-Хум културе и средњовековном периоду.²

Странице другог броја доносе извештај о наставку истраживања касноантичке некрополе у Јагодин Мали, започетих од стране Археолошког института четири године раније. Описана ископавања изведена су 1960. године. Повод за ову кампању представљала је велика угроженост једног дела локалитета. Током ове кампање откривено је 47 гробова и четири гробнице.

Три гробнице одговарају претходним налазима овог типа са Јагодин Мале. Четврту гробницу карактерише улаз на западној страни, док се код свих осталих примера он налази на истоку. Гробови се деле на четири типа: слободноукопани - покривени опеком сложеном у два реда, покривени лучним тегулама, покривени опекама формираним у облику крова на две воде и зидани гробови који подражавају облик саркофага. Гробни прилози (керамички крчази, коштани чешљеви, стаклене бочице, накит) су ретки. Аутори време сахрањивања на некрополи одређују од прве половине IV до, претпостављено, првих деценија VI века.³

Број 4 *Археолошкої йреїледа* доноси три чланка посвећена археологији Ниша. Први текст бави се истраживањима бронзанодопског локалитета Брзи Брод, смештеног западно од античке Медијане. Представљени су резултати археолошких истраживања изведених 1962. године. Локалитет је просторно одређен годину дана раније, приликом радова са циљем утврђивања граница античког насеља. Ископавањима, спроведеним у ограниченом обиму, утврђено је постојање два хоризонта опредељена у период бронзаног доба.⁴

У истом броју часописа Љ. Зотовић представља резултате археолошких истраживања спроведених на локалитету Медијана. Радове је изводио Народни музеј Ниш, у сарадњи са Археолошким институтом.

Током ископавања откривени су остаци грађевине чије приближне димензије износе 30x40 метара. Грађевина је оријентисана у правцу север-југ. На основу постојања конхи, просторија са хипокаустима, већег броја базена и одводних канала закључено је да се ради о развијеном облику римских терми. Утврђено је да су терме биле украшене мозаицима, фрескама и мермерном оплатом. У близини грађевине откривена је и фрагментована статуета жене, израђена од квалитетног мермера. Ауторка је изнела претпоставку да је вероватније реч о самосталном објекту, него о делу луксузне палате.⁵

² Milutin Garašanin, „Bubanj kod Niša, naselje ranog bronzanog doba”, *Arheološki pregled*, br. 1, 1959, 26–29.

³ Ljubica Zotović i Milan Petrović, „Niš - Kasnoantička nekropola”, *Arheološki pregled*, br. 2, 1960, 130–133.

⁴ Milutin Garašanin, „Brzi Brod, Niš - Naselje bronzanog doba”, *Arheološki pregled*, br. 4, 1962, 57–61.

⁵ Ljubica Zotović, „Mediana, Niš - Rimsko naselje”, *Arheološki pregled*, br. 4, 1962, 194–197.

Иста ауторка потписује и трећи текст у „четворки”. Тема рада је наставак истраживања некрополе у Јагодин Мали. Ископан је тада доступан простор у окружењу касарне. Двориште касарне остало је недоступно за истраживања, иако је на том месту регистрован већи број римских гробница и гробова. На истраженом делу откривен је мањи број касноантичких гробова, по карактеристикама одговарајућим раније откривеним целинама са некрополе. Извршена су и заштитна истраживања делимично разрушене гробнице у близини. Пронађена су и три гроба датована у период IV до XII века. Ауторка је сматрала да су значајне градитељске делатности из турског периода уништиле делове римске некрополе.

Чланак се осврће и на истраживања византијске гробнице и нартекса базилике. Гробница је откривена још 1939. године. Базилика, која се наставља на источни део гробнице, истраживана је првобитно 1952. и 1953. године, али радови нису завршени. У тексту се наводи да зидови гробнице пресецају делове старије грађевине исте оријентације. Утврђено је да су базилика и гробница подигнуте истовремено. Обе грађевине укопане су у старчевачки слој. Гробови откривени у окружењу објеката припадају трима хронолошким фазама - старијим, истовременим са егзистирањем грађевином и времену рушења базилике. У јужном делу нартекса базилике пронађен је оловни саркофаг декорисан ранохришћанским мотивима.⁶

Р. Љубинковић у петом броју доноси извештај о наставку истраживања на средњовековној нишкој тврђави. Ископавања, спроведена у јуну и јулу 1963. године, обухватила су простор у окружењу џамије.

Констатовано је више слојева насељавања. Изразит је слој из рановизантијског периода. Настављено је истраживање раније регистроване улице са портицима. Спорадично се јавља и римски материјал. У византијски слој укопавана су словенска станишта, радионице и јаме са карактеристичном керамиком. Слој српског средњег века није јасно уочен, мада постоје покретни налази и делови архитектуре који се могу повезати са овим периодом.

Веома је доминантан слој који обухвата различите фазе турског периода. Посебно су карактеристични гробни укопи, старији и млађи. Укопи су вршени по муслиманском обреду, али је, искључиво код старијих, приметан и утицај хришћанских погребних обреда. Најмлађи слојеви припадају времену које следи након преуређења тврђавског простора, што је урађено 1877. године.⁷

Број девет доноси два извештаја од значаја за нашу тему. После пет година паузе настављено је ископавање античких терми на Медијани. Истражен је значајан део грађевине (аподитеријум, фригидаријум, вероватно тепидаријум, базени, делови хипокауста...). На северозападном делу терми уочено је постојање старије грађевине. Покретни материјал је оскудан (керамика, новац, делови

⁶ Ista, „Jagodin Mala, Niš - Kasnoantička nekropola”, *Arheološki pregled*, br. 4, 1962, 230–233.

⁷ Radivoje Ljubinković, „Tvrđava, Niš – srednjevekovna tvrđava”, *Arheološki pregled*, br. 5, 1963, 140–142.

мермерне рељефне оплате...). Након завршетка ископавања изведени су конзерваторски радови на деловима зидова и мозаичком поду.⁸

Исти ауторски тим потписује и извештај са нових истраживања касноантичке некрополе у Јагодин Мали. Сондажна ископавања изведена су са циљем утврђивања северне и источне границе некрополе. Дотадашњим радовима на овом локалитету регистровано је око 200 гробова и гробница. Овај број допуњавало је откриће педесет гробова на локалитету Градско поље. Све гробне конструкције датирају се од IV до VI века. Аутори су изнели претпоставку да ће наредна истраживања на простору нишке тврђаве и Градског поља решити питање где се налазило насеље из овог периода, као и питање локације некрополе античког Наиса.⁹

У броју 11 изашао је чланак где аутори изричито наглашавају да је отпочело истраживање царске палате у Медијани. Откопан је северни део перистила атријума, јужни део централне сале и, бочно од ње, просторије економског карактера. У западном крилу палате налазила се просторија у функцији оставе за житарице. Економске просторије одвојене су зидовима од перистила и централне сале.

Перистил атријума био је покривен подовима од мозаика са вишебојним геометријским орнаментом. На мозаицима у централној сали откривени су прве фигуралне декорације на Медијани. Пронађени су и делови зидног малтера са остацима фресака у плавој, зеленој и црвеној боји. На овом месту аутори износе мишљење да је „базен” са мозаицима, над којима је подигнута зграда музеја, представљао део палате. Наглашено је и да су, паралелно са археолошким, трајањем и конзерваторски радови на северним зидовима терми.¹⁰

М. Гарашанин, у четрнаестом броју, описује нову кампању археолошких истраживања праисторијског локалитета у непосредној близини античке Медијане. Овај локалитет је у археолошку литературу уведен као основни локалитет новоустановљене Медијана групе.

Током истраживања потврђено је постојање фаза Медијана I (мање насеље у северном делу локалитета) и Медијана II (насеље се тада простирало и у правцу југа) са непрекинутим континуитетом, а констатована је и извесност фазе Медијана III. Од покретних налаза посебно је наглашено присуство калупа за ливење металних игала. Аутор наглашава значај локалитета за проучавање периода позног бронзаног доба и прелаза у гвоздено доба на простору Поморавља.¹¹

⁸ Ljubica Zotović, Nikola Petrović i Petar Petrović, „Niš - Mediana - antičke terme”, *Arheološki pregled*, br. 9, 1967, 99–100.

⁹ Isti, „Niš, Jagodin mala - kasnoantička nekropola”, *Arheološki pregled*, br. 9, 1967, 115–116.

¹⁰ Ljubica Zotović i Nikola Petrović, „Medijana, Brzi Brod, Niš - antička carska palata”, *Arheološki pregled*, br. 11, 1969, 185–186.

¹¹ Milutin Garašanin, „Bubanj – Mediana – Niš, naselje kasnog bronzanog doba i prelaza u гвоздено doba”, *Arheološki pregled*, br. 14, 1972, 36–38.

Током 1975. године изведене су две кампање заштитних сондажних радова на траси пута између некадашњег хотела *Медиана* и Нишке Бање. Поред римског слоја, у појединим просторно удаљеним сондама појављивао се и праисторијски материјал. Локалитете са праисторијским хоризонтом аутор опредељује у периоде позног енеолита и развијеног бронзаног доба. Керамика из бронзаног доба истоветна је са фазом Медијана II. Налаз лучне фибуле, изван културног слоја, указује на могућност постојања хоризонта из старијег гвозденог доба.¹² У истом броју публикован је и рад о касноантичким налазима са ових истраживања.

Исте године у Нишу су изведена и истраживања простора поред западног бедема тврђаве, због угрожености радовима на изградњи аутобуске станице. Извештај о овом истраживању публиковала је Љ. Зотовић, као и аутор претходно наведеног чланка, у *Археолошком прегледу* број 17.

Утврђено је да живот на истраженом простору траје у континуитету од III века нове ере до савременог доба. На платоу испред Основне школе *Вук Караџић* откривен је велики стамбени објект, датован у IV век. Објект је био укопан у слој из III века. Цео објект лежи испод средњовековне некрополе (XII–XIII век), која је већим делом уништила његове архитектонске остатке. У једну од просторија објекта укопана је пећ за печење креча, највероватније саграђена у VI веку.

Источно од објекта утврђено је постојање рановизантијског бедема. Обрушени делови бедема коришћени су за изградњу тврђавске гласије у време аустријске обнове утврђења.¹³

Већ у наредном тексту овог броја иста ауторка информисе о касноантичким налазима са трасе пута Хотел „Медиана” - Нишка Бања. Резултати истраживања показали су да траса новог пута пресеца касноантички локалитет који лежи на остацима насеља из бронзаног доба. Дошло се и до закључка да је касноантички пут морао пролазити јужније од модерне трасе, поред места где је Каниц видео остатке војног логора.

Откривени су остаци два грађевинска објекта. Први је објект са атријумом, чији су подови украшени мозаиком. Ауторка га је тада дефинисала као вилу рустуку. Други објект, функционално окарактерисан на исти начин, садржи и велико економско двориште. Непобитно је утврђено и постојање античког слоја старијег од времена владавине Константина I.¹⁴

Седамнаести број *Археолошког прегледа* садржи и прилог поново посвећен заштитним истраживањима некрополе у Јагодин мали. Овом приликом откривен је ред са укупно 11 касноантичких гробова, гробница зиданих од опеке

¹² Miloš Jevtić, „Trasa puta Motel ‘Mediana’ – Niška Banja, nalazi eneolitskog i bronzanog doba”, *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 36–38.

¹³ Ljubica Zotović, „Niš - lokacija autobuske stanice – sondažna istraživanja”, *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 73–74.

¹⁴ Ista, „Medijana – Niš – zaštitni radovi na trasi puta”, *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 74–77.

са покривачем на две воде и једном гробницом засведеном калотом. Основна оријентација свих гробних целина је запад–исток.¹⁵

Прилог С. Ерцеговић Павловић представља пети чланак посвећен Нишу на страницама овог броја. Реч је о истраживању већ споменуте средњовековне некрополе на локалитету Гласија. Укупно је откривено 76 скелетних гробова укопаних у касноантичке и рановизантијске слојеве. Већи број покојника сахрањен је у једноставно ископане гробне раке. У 25 познијих случајева утврђено је постојање гробне конструкције.

Старији гробови, са једноставним ракама, припадају већој некрополи датованој у XII – почетак XIII века. Гробни прилози (искључиво накит од сребра и бронзе) заступљени су у 24 случаја.¹⁶

Д. Јацановић је у броју 22 представио два извештаја посвећена локалитету Тэле кула-Медијана. Први текст бави се истраживањем насеља старчевачке културе. Локалитет се налази на благој падини Влашког брда и простире се на површини од око 80x80 метара. Откривен је покретни археолошки материјал типичан за старчевачку културу.¹⁷

Тема другог извештаја је касноантичка некропола. Откривено је десет скелетних гробова, од којих гроб 1 има конструкцију од опека, док су остали слободно укопани. Гробни прилози (копље, оплате, алке, фибуле, керамички крчаг, нож, прстен, наруквица) и начин сахрањивања опредељују некрополу у IV век, с тим што постоји одређена хронолошка дистанца између нешто старијих гробова 1 и 2 и млађих укопа обележених бројевима 3-10.¹⁸

Причу заокружујемо језгровитим извештајем Т. Чершкова о сазнањима везаним за хореум у Медијани, почев од његовог открића, још 1936. године, преко потоњих девастирања, па све до времена писања извештаја. Представљени су подаци о самом објекту и свим његовим просторијама. Констатовано је постојање три грађевинске фазе.¹⁹

На претходним страницама могли смо се упознати са кратким прегледом археолошких истраживања у Нишу, чији извештаји су публиковани на страницама прве серије *Археолошкој њрепегда*. Извештаји садрже драгоцене податке, некада јединствене у литератури, и представљају драгоцен извор информација о локалитетима.

¹⁵ Duško Šljivar, „Jagodin mala – Niš – zaštitni radovi na kasnoantičkoj nekropoli”, *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 111–113.

¹⁶ Slavenka Ercegović Pavlović, „Niš, Glasija - srednjevekovna nekropola”, *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 133-134.

¹⁷ Dragan Jacanović, „Medijana, žel. stanica Ćele kula – naselje starčevačke kulture”, *Arheološki pregled*, br. 22, 1981, 11.

¹⁸ Isti, „Medijana, žel. stanica Ćele kula – kasnoantička nekropola”, *Arheološki pregled*, br. 22, 1981, 97-98.

¹⁹ Toni Čerškov, „Mediana, horreum”, *Arheološki pregled*, br. 25, 1986, 41-43.

Резиме

У раду су представљени чланци посвећени археолошким истраживањима локалитета са простора Ниша, који су публиковани на страницама прве серије часописа *Археолошки њреџег*. Наведено је осамнаест чланака, објављених у периоду од 1959. до 1986. године. Извештаји садрже драгоцене податке, некада јединствене у литератури, и представљају драгоцен извор информација о локалитетима.

Литература

- Garašanin, Milutin. „Bubanj kod Niša, naselje ranog bronzanog doba”. *Arheološki pregled*, br. 1, 1959, 26–29.
- Garašanin, Milutin. „Brzi Brod, Niš - Naselje bronzanog doba”. *Arheološki pregled*, br. 4, 1962, 57–61.
- Garašanin, Milutin. „Bubanj – Mediana – Niš, naselje kasnog bronzanog doba i prelaza u gvozdeno doba”. *Arheološki pregled*, br. 14, 1972, 36–38.
- Ercegović Pavlović, Slavenka. „Niš, Glasija – srednjovekovna nekropola”. *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 133–134.
- Zotović, Ljubica. „Mediana, Niš - Rimsko naselje”. *Arheološki pregled*, br. 4, 1962, 194–197.
- Zotović, Ljubica. „Jagodin Mala, Niš – Kasnoantička nekropola”. *Arheološki pregled*, br. 4, 1962, 230–233.
- Zotović, Ljubica. „Niš – lokacija autobuske stanice – sondažna istraživanja”. *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 73–74.
- Zotović, Ljubica. „Medijana – Niš – zaštitni radovi na trasi puta”. *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 74–77.
- Zotović, Ljubica, i Milan Petrović. „Niš – Kasnoantička nekropola”. *Arheološki pregled*, br. 2, 1960, 130–133.
- Zotović, Ljubica, i Nikola Petrović. „Medijana, Brzi Brod, Niš - antička carska palata”. *Arheološki pregled*, br. 11, 1969, 185–186.
- Zotović, Ljubica, Nikola Petrović, i Petar Petrović. „Niš - Mediana - antičke terme”. *Arheološki pregled*, br. 9, 1967, 99–100.
- Zotović, Ljubica, Nikola Petrović, i Petar Petrović. „Niš, Jagodin mala - kasnoantička nekropola”. *Arheološki pregled*, br. 9, 1967, 115–116.
- Jacanović, Dragan. „Medijana, žel. stanica Ćele kula – naselje starčevačke kulture”. *Arheološki pregled*, br. 22, 1981, 11.
- Jacanović, Dragan. „Medijana, žel. stanica Ćele kula – kasnoantička nekropola”. *Arheološki pregled*, br. 22, 1981, 97–98.
- Jevtić, Miloš. „Trasa puta Motel „Mediana” – Niška Banja, nalazi eneolitskog i bronzanog doba”. *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 36–38.

Ljubinković, Radivoje. „Tvrđava, Niš - srednjevekovna tvrđava”. *Arheološki pregled*, br. 5, 1963, 140–142.

Čerškov, Toni. „Mediana, horreum”. *Arheološki pregled*, br. 25, 1986, 41–43.

Šljivar, Duško. „Jagodin mala – Niš – zaštitni radovi na kasnoantičkoj nekropoli”. *Arheološki pregled*, br. 17, 1975, 111–113.